

بررسی کتیبه‌های آجری میل‌های سلجوقی خراسان با رویکرد مستندنگاری

تطبیقی (مطالعه موردی: میل‌های ایاز، کرات و خسروگرد)

بهرام عرفانیان تقوایی^۱

چکیده

سرزمین خراسان از دیرباز در مسیر راه‌های اصلی کاروانی قرار داشته و از این رو واجد ابنیه‌ی مهجور فراوانی بر کناره‌ی این راه‌هاست. در این میان، برج‌های راهنما از منظر تک‌افتادگی و انگشت‌شمار بودن شایان توجه هستند. این ابنیه، دسته‌ای از معماری میل و منار هستند که در مجاور مجموعه‌های تأسیسات میان‌راهی و یا به صورت منفرد، غالباً بر سر راه‌های کاروان‌رو استقرار یافته‌اند. در پهنه‌ی خراسان درون مرزی ایران، تمامی برج‌های راهنمای باقی‌مانده بر کناره‌ی راه‌های باستانی، متعلق به دوران غزنویان و سلجوقیان (قرن پنجم و ششم هجری) است که شامل: میل خسروگرد سبزوار، میل ایاز سنگ‌بست، میل کرات تایباد و میل فیروزآباد بردسکن می‌شوند. در این پژوهش، در سه میل نخست، با رویکرد تحلیلی/تاریخی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای موجود و مستندنگاری میدانی به بررسی و ثبت نقوش این ابنیه پرداخته شده است. نگارندگان از خلال این پژوهش به بررسی منشأ مناره‌ها در سرزمین‌های اسلامی و همچنین، روند تحول ساختار و فرم مناره‌ها تا دوران سلجوقی پرداخته‌اند. از آنجایی که مناره‌های سلجوقی، نمونه‌های بارز هنر آجرکاری و کتیبه‌سازی ابنیه‌ی رازی در سطوح کم هستند، محتوای کتیبه‌های آن‌ها واجد ارزشمندی‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی فراوانی است که در سه دسته قابل طبقه‌بندی هستند: ۱. کتیبه‌های خط که ضمن معرفی بانی و تاریخ ساخت بنا، مشخصات سبکی ساخت کتیبه‌ها را معین می‌سازد. ۲. کتیبه‌های آجرتراش با نقوش تزئینی و هندسی و ۳. چیدمان‌های متنوع آجری به صورت جفت‌جفت، خفته‌راسته و غیره. در این پژوهش به ارائه‌ی اطلاعات تاریخی و نقشه‌های موجود در پایگاه‌های میراثی ابنیه، مستندسازی انواع کاربری آجر در چیدمان و شکل‌دهی نقوش و خوانش کتیبه‌های موجود بر بدنه‌ی میل‌های مذکور پرداخته شده است. هدف این پژوهش، ضمن موارد بالا، پهنه‌یابی انواع نقوش آجری در ساختمان میل و منار خراسان دوران غزنوی و سلجوقی است که در نتیجه‌گیری گفتار ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: "میل‌های راهنمای خراسان"، "میل ایاز"، "میل خسروگرد"، "میل کرات"، "مستندنگاری نقوش آجری"

^۱ کارشناسی ارشد مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران

مشهد، پنجراه سناباد، خیابان قائم ۱۳، پلاک ۴۴، طبقه ۳، کد پستی: ۹۱۸۳۷۵۳۳۱۷

شماره تلفن: ۰۵۱۳۸۴۴۵۵۹۸، ۰۹۱۵۸۸۰۸۶۰۲